

**CRIMINAL LAW MECHANISM
FOR THE APPLICATION OF COERCIVE EDUCATIONAL
MEASURES IN CASE OF RELEASE OF JUVENILES
FROM PUNISHMENT: CURRENT STATE, PROBLEMS
AND DIRECTIONS FOR REFORM**

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ
ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ
У РАЗІ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ:
СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ РЕФОРМУВАННЯ**

Vitalii Shmorhun¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-673-7-20>

Abstract. In the current context, there is an urgent need to bring the national legislation of Ukraine on juvenile criminal liability into compliance with international legal standards, as well as to determine effective measures of criminal law influence on persons who committed criminal offenses as juveniles, including coercive educational measures, which serve as an alternative to criminal punishment. This necessity, in turn, requires reconsideration of the types of coercive educational measures applied to juveniles and identification of those measures that are capable of ensuring their resocialization and preventing the commission of new criminal offenses. *The purpose of the study* is to conduct a comprehensive analysis of the legal regulation in Ukraine and the practice of applying coercive educational measures in cases of release of juveniles from punishment, to examine the legal certainty of each type of such measures, to assess their effectiveness in terms of achieving the goal of resocialization of juveniles who have committed criminal offenses and preventing further unlawful conduct, as well as to develop proposals for improving the criminal and criminal procedural legislation of Ukraine. *The subject of the study* includes scientific approaches to defining the content, purpose, and effectiveness

¹ Postgraduate Student,
Department of Criminal Law, Procedure and Criminalistics,
International University, Ukraine

of coercive educational measures; analysis of the norms of criminal and criminal procedural legislation of Ukraine regulating the grounds, procedure, and consequences of applying such measures to juveniles upon their release from punishment; judicial practice of applying these measures; as well as international legal standards in the field of juvenile justice. *The methodological basis* of the study is formed by a combination of general scientific and special legal methods, in particular: the formal-logical method (applied to analyze normative legal acts regulating the procedure for applying coercive educational measures); the system-structural method (used to examine the place of such measures within the system of criminal law influence); the historical-legal method (used to trace the evolution of legislative regulation of coercive educational measures and identify trends in legislative changes); the comparative legal method (applied when comparing Ukrainian legislation with international standards); analysis of judicial practice (used to identify problems in the application of such measures); the praxeological approach (used to assess the effectiveness of coercive educational measures in achieving their intended purpose); and the logical-legal method (used to identify internal inconsistencies in legislation). The conducted research leads to the *conclusion* that the application of coercive educational measures to juveniles in Ukraine requires significant reform. The analysis of each measure provided for in Part 2 of Article 105 of the Criminal Code of Ukraine indicates their insufficient effectiveness, primarily due to the lack of a legislatively defined purpose and clear criteria for their application, their inconsistency with current conditions, the absence of a regulated procedure for the execution of court decisions imposing such measures, and the lack of defined legal consequences for evasion of their execution. It is demonstrated that some of these measures are rarely applied in practice, others essentially duplicate obligations that parents are already required to fulfill by law, and some constitute one-time actions without any further supervision, which makes it impossible to achieve the goal of resocialization of a juvenile offender. In view of the above, the necessity of introducing amendments to the current legislation of Ukraine is substantiated, primarily to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine, aimed at: legislative definition of the concept and purpose of coercive educational measures; exclusion of ineffective measures (such as warning, transfer under parental

supervision, placement in special educational institutions); expansion of the list of such measures through inclusion of probation programs for juveniles; determination of rules for combining these measures and defining their duration; regulation of the procedure for execution of court decisions imposing such measures and the consequences of evasion. Implementation of the proposed changes will contribute to the resocialization of juvenile offenders and bring national legislation into compliance with international standards.

Вступ

Проблемам застосування примусових заходів виховного характеру приділяється помітна увага у юридичній літературі. Зокрема, вказану проблему досліджували такі науковці як: А.В. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, О.П. Горох, І.О. Кобзар, Л.М. Кривоченко, В.Ф. Мороз, Т.І. Нікіфорова, Л.М. Павлюх, Т.І. Пономарьова, О.І. Саско, Я.І. Соловій, М.І. Хавронюк, О.О. Юхно, О.О. Ямкова, О.С. Яцун та інші. Проте окремі питання щодо застосування примусових заходів виховного характеру, зокрема, у разі звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням вказаних заходів, і на даний час залишаються недостатньо дослідженими.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у встановленні специфіки застосування в умовах сьогодення окремих видів примусових заходів виховного характеру, доцільності їх поєднання та визначення заходів, необхідних і достатніх для виправлення неповнолітнього, попередження вчинення ним нових кримінальних правопорушень та його ресоціалізації.

Статтею 3 КК України передбачено, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права [1].

Україна ратифікувала ряд міжнародних нормативно-правових актів, які висувають певні умови щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Так Конвенцією про права дитини, яка була ратифікована постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 21.02.1991 та набула чинності для України ще 27.09.1991, передбачено, що арешт, затримання

чи тюремне ув'язнення дитини використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу [2].

Крім того є міжнародно-правові акти, які мають для України рекомендаційний характер. Вони не мають ознак формальної обов'язковості, але відхід від них не схвалюється. До них, наприклад, належать Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985, які також орієнтують не допускати передчасного застосування до неповнолітніх кримінального покарання, особливо у виді позбавлення волі, та визначають, що доцільно надавати перевагу опіці та нагляду, громадським роботам, фінансовим покаранням, передачі на виховання [3].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму листі від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 також звернув увагу судів, що під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх суди зобов'язані керуватись Конституцією України, КК України, КПК України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (зокрема, Конвенцією ООН про права дитини від 20.11.1989, Мінімальними стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, від 29.11.1985 («Пекінськими правилами»), а також враховувати практику Європейського суду з прав людини, запроваджуючи їх положення у вітчизняну правозастосовну практику [4].

З урахуванням наведеного виникла необхідність приведення національного законодавства України щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх до міжнародно-правових стандартів, визначення дієвих заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у неповнолітньому віці, в тому числі примусових заходів виховного характеру, які є альтернативою кримінальному покаранню, що, в свою чергу потребує внесення відповідних змін до діючого КК України.

Якщо порівняти види примусових заходів виховного характеру, які були визначені КК України від 28.12.1960 та КК України від 05.04.2001, то вони майже не зазнали змін.

Так, статтею 11 КК України, 1960 року, було передбачено, що до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років або суспільно

небезпечне діяння до виповнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, суд може застосувати такі примусові заходи виховного характеру: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; 2) застереження; 3) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за його згодою, а також окремим громадянам на їх прохання; 4) покладання на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяні збитки; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років [5].

Відповідно до ст. 105 КК України, 2001 року, з переліку примусових заходів виховного характеру виключено такий захід, як зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого, а також введений новий примусових захід виховного характеру – обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього. Крім того визначено, що до неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру.

У постанові від 09.10.2023 у справі № 233/2288/22 Верховний Суд зазначив, що основним принципом, яким повинен керуватися суд під час обрання виду примусових заходів виховного характеру неповнолітньому, є забезпечення якнайкращих інтересів дитини, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набуті професії та працевлаштуватися [6].

Поняття принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини» розкрито у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», відповідно до якої забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [7].

Оскільки неповнолітні вироком суду визнаються винними у вчиненні кримінальних правопорушень, але звільняються від покарання, то, на нашу думку, метою застосування примусових заходів виховного характеру має бути не лише забезпечення належного виховання, освіти, лікування, соціальної та психологічної допомоги неповнолітнім, а і ресоціалізація неповнолітніх після закінчення терміну дії застосованих до них примусових заходів виховного характеру та запобігання вчиненню неповнолітніми нових кримінальних правопорушень.

З урахуванням мети застосування примусових заходів виховного характеру, орієнтира України на міжнародні стандарти, в умовах сьогодення виникла нагальна потреба щодо перегляду видів примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх, визначення таких примусових заходів виховного характеру, які можуть забезпечити ресоціалізацію неповнолітніх, а також запобігти вчиненню ними нових кримінальних правопорушень.

Метою вказаного дослідження є комплексний аналіз правового регулювання в Україні та практики застосування примусових заходів виховного характеру у разі звільнення неповнолітніх від покарання, дослідження правової визначеності кожного з видів примусових заходів виховного характеру, оцінка ефективності вказаних заходів з точки зору досягнення мети ресоціалізації неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення та запобігання продовження ними протиправної діяльності, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства України.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, зокрема: формально-логічний метод (застосований для аналізу нормативно-правових актів, які регламентують порядок застосування примусових заходів виховного характеру); системно-структурний метод (використовувався для дослідження місця примусових заходів виховного характеру у системі кримінально-правового впливу); історико-правовий метод (з його допомогою відстежено еволюцію законодавчого регулювання примусових заходів виховного характеру, що дозволило виявити тенденції законодавчих змін); порівняльно-правовий метод (застосований при співставленні законодавства України з міжнародними стандартами); аналіз судової практики (використаний для виявлення проблем засто-

сування примусових заходів виховного характеру); праксеологічний підхід (застосований для оцінки ефективності примусових заходів виховного характеру з точки зору досягнення їх мети); логіко-правовий метод (використовувався для виявлення внутрішніх суперечностей законодавства).

Розглянемо більш детально проблеми застосування кожного із видів примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх у разі звільнення їх від покарання.

Так, ч.ч. 1, 2 ст. 105 КК України передбачено, що неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

1. Застереження як найм'якша форма державного примусу

На даний час питання чи здатні примусові заходи виховного характеру у вигляді застереження забезпечити перевиховання неповнолітнього, сприяти налагодженню позитивних соціальних зв'язків та запобігти вчиненню ним нових кримінальних правопорушень та чи доцільним є їх застосування і досі залишається дискусійним.

КК України не містить визначення поняття такого примусового заходу виховного характеру як «застереження».

О.І. Саско вказує, що «застереження неповнолітнього як примусовий захід виховного впливу має включати роз'яснення шкоди, заподіяної діянням, і наслідків повторного вчинення злочинів» [8, с. 173].

У п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 зазначено, що застереження (п. 1 ч. 2 ст. 105 КК України) може бути зроблено шляхом роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його дій – шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави, та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину [9].

Аналогічне положення передбачене і у постанові Верховного Суду від 12.04.2018 у справі № 198/8/17 [10].

В інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2017 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх», зазначено, що суд, приймаючи рішення про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходів виховного характеру постановляє вирок, яким визнає обвинуваченого винуватим у вчиненому злочині (кримінальному правопорушенні) та, керуючись ст. 105 КК України, звільняє його від покарання без визначення його виду і розміру та застосовує примусові заходи виховного характеру [11].

При цьому залишається невизначеним, яким чином суд має роз'яснити неповнолітньому наслідки його дій, оголосити йому осуд та попередити про негативні наслідки, тобто в усному порядку після проголошення вироку, чи зазначити про це безпосередньо в обвинувальному вирокі суду. Не містить відповіді на вказане питання і положення ст. 374 КПК України, які визначають зміст вироку.

Аналіз судової практики свідчить про те, що більшість суддів, які звільняють неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у виді застереження, у резолютивній частині вироку зазначають лише, що неповнолітня особа на підставі ст. 105 КК України звільняється від покарання, із застосуванням примусового заходу виховного характеру у виді застереження, тобто не конкретизують в чому саме знаходить свій прояв такий примусовий захід виховного характеру як застереження та від чого саме суд застерігає неповнолітнього. Інші судді зазначають: «оголосити неповнолітньому осуд за вчинені ним неправомірні дії»; «оголосити неповно-

літньому осуд за вчинені ним неправомірні дії; попередити про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної діяльності чи вчинення нового кримінального правопорушення».

Тобто при застосуванні примусових заходів виховного характеру у виді застереження суди обмежуються лише загальними фразами та конкретизують, які саме більш суворі правові наслідки можуть настати у разі продовження неповнолітнім протиправної поведінки чи вчинення нового кримінального правопорушення, внаслідок чого вказаний захід фактично не в змозі справити на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, належний вплив.

В.М. Бурдін вважає, що у разі застосування примусового заходу виховного характеру у вигляді застереження неповнолітній не відчуває жодних додаткових негативних наслідків, окрім впливу від судового процесу [12, с. 49].

Вказане твердження є слухним з огляду на правову позицію Верховного Суду з вказаного питання. Так у постановках Верховного Суду від 10.06.2020 у справі № 161/7253/18 [13] та від 10.09.2020 у справі № 168/625/19 [14], Верховний Суд зазначив, що «при засудженні особи без призначення покарання, один з найголовніших елементів реалізації кримінальної відповідальності осуд особи, яка вчинила злочин, залишається і знаходить своє відображення в обвинувальному вирокі».

На думку Т.І. Нікіфорової «саме застосування такого заходу як застереження є малоефективним» [15, с. 111-112].

О.І. Саско вважає, що «застереження не спричиняє жодних правових обмежень після його застосування, а отже, не здійснює ефективний вплив на неповнолітнього. Враховуючи те, що застосування зазначеного заходу виховного впливу має разовий характер, для більшої ефективності його доцільно сполучати з іншими заходами виховного характеру» [8, с. 173].

Ми поділяємо вказану точку зору та вважає, що звільнення від покарання із застосуванням лише одного примусового заходу виховного характеру у вигляді застереження не є ефективним та не буде сприяти реалізації мети застосування примусових заходів виховного характеру.

Слід також зазначити, що вирок суду, яким неповнолітній визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, але звільнений

від покарання, може бути оскаржений. Проте такий примусовий захід виховного характеру як застереження фактично виконується судом в момент проголошення вироку та припинення його застосування є неможливим у разі скасування вироку суду.

На думку Є.М. Шевченка, «безпосередня реалізація суддею примусових заходів виховного характеру у виді застереження спотворює інститут «законної сили» судових рішень» [16, с. 126-127].

З урахуванням наведеного вважаємо, що з числа примусових заходів виховного характеру слід виключити такий захід як застереження, оскільки він не відповідає меті застосування вказаних заходів, а його застосування, тим більше при звільненні неповнолітнього від покарання, не відповідає меті застосування примусових заходів виховного характеру.

2. Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього

За визначенням Енциклопедії Сучасної України, дозвілля – це сукупність видів діяльності (занять), які здійснюють у вільний час для задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб [17].

З урахуванням наведеного постає питання чи можливо забезпечити інтереси неповнолітнього та задоволення його потреб, а також реалізувати його здатність адаптуватися до реалій суспільного життя у разі обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього.

Зі змісту ст. 105 КК України слідує, що підставою для звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є його щире розкаяння та подальша бездоганна поведінка, яка дозволяє суду дійти висновку, що він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» № 223-66/0/4-17 від 16.01.2017 зазначено, що згідно із ч. 1 ст. 105 КК України суд вправі звільнити неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру за наявності сукупності певних умов,

серед яких і те, що поведінка неповнолітнього після скоєння злочину (кримінального правопорушення) була бездоганною. При цьому під бездоганною поведінкою слід розуміти таку поведінку особи в сім'ї, побуті, трудовому чи навчальному колективі, коли вона свідомо й добровільно дотримується загальноприйнятих правил людського співжиття [11].

Тобто примусові заходи виховного характеру застосовуються до неповнолітнього, який після вчинення кримінального правопорушення виправився та має бездоганну поведінку. Тому виникає питання доцільності обмежувати такої особі дозвілля і встановлювати особливі вимоги до її поведінки.

Вказані суперечності, на нашу думку, можуть бути вирішені у разі законодавчого закріплення у КК України дефініції мети застосування примусових заходів виховного характеру, зокрема, зазначення, що метою застосування примусових заходів виховного характеру є виправлення неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок або нетяжкий злочин, а також запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень.

Вважаємо, що у такому разі застосування таких примусових заходів виховного характеру як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього буде відповідати вищевказаній меті застосування примусових заходів виховного характеру, оскільки буде сприяти запобіганню вчиненню неповнолітніми, які вже порушували закон, нових кримінальних правопорушень.

КК України також не містить визначення, що слід розуміти під поняттям обмеження дозвілля, а також перелік вимог до поведінки неповнолітнього, які можуть бути встановлені у разі звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Із буквального тлумачення змісту п. 2 ч. 2 ст. 105 КК України слідує, що обмеження дозвілля і особливі вимоги до поведінки неповнолітнього мають застосовуватися одночасно.

Н. Мирошниченко вказує, що примусові заходи виховного характеру у вигляді обмеження дозвілля неповнолітніх необхідно поєднувати з обов'язковим встановленням особливих вимог до поведінки, які повинні мати педагогічний вплив (наприклад, встановити обов'язок продовжити навчання) [18, с. 202-203].

Як орієнтує Пленум Верховного Суду України у п. 6 постанови «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 [9], а також Верховний Суд у постанові від 09.10.2023 у справі № 233/2288/22, обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього (п. 2 ч. 2 ст.105 КК України) слід розуміти як: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів), тощо.

Вказаний перелік заходів не є вичерпним, оскільки поняття обмеження дозвілля та певні вимоги до поведінки неповнолітнього мають широке розуміння, на відміну від інших заходів виховного характеру, визначених ч. 2 ст. 105 КК України [6].

Згідно п.п. 1, 3 ст. 485 КПК України під час судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених статтею 91 цього Кодексу, також з'ясовуються повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру; умови життя та виховання неповнолітнього [19].

Як вірно зазначає О.О. Ямкова, застосування примусових заходів виховного характеру є правом, а не обов'язком суду [20, с. 94].

Пленум Верховного Суду України у п. 6 постанови «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 встановив, що з урахуванням даних про особу неповнолітнього та характеру вчиненого ним злочину чи суспільно небезпечного діяння суд визначає, які види дозвілля слід обмежити, а які – заборонити, або які обов'язки покласти на неповнолітнього.

На думку А.М. Яценка під застосуванням заходів виховного характеру слід розуміти діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про

призначення конкретного виду та (або) строку цього заходу кримінально-правового впливу [21, с. 186].

Оскільки ч. 2 ст. 105 КК України не визначає конкретного переліку обмежень дозвілля і вимог до поведінки неповнолітнього, вирішення вказаних питань дійсно віднесено до дискреційних повноважень суду.

Згідно ч.ч. 3, 6 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді [22].

Проте вищевказані вимоги до суддів, які здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не замінюють собою необхідність визначення меж судової дискреції.

Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права, який нерозривно пов'язаний із принципом юридичної визначеності [23].

Ми повністю поділяємо думку С. Погребняка, що принцип правової визначеності покликаний гарантувати ефективну дію принципу верховенства права [24, с. 38].

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово вказував на недосконалість чинного законодавства України і необхідність дотримуватися принципу правової визначеності – *res iudicata* (справа «Єлоєв проти України», «Новік проти України», «Устименко проти України», «Трегубенко проти України», «Пономарьов проти України»).

Як зазначив Конституційний Суд України у своїх рішеннях від 22.09.2005 у справі № 5-рп/2005 та від 02.11. 2004 № 15-рп/2004, від 29.06.2010 № 17-рп/2010, від 22.12.2010 № 23-рп/2010, із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може

забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі. Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийнятої Комітетом Міністрів 11.03.1980 на 316-й нараді, термін «дискреційні повноваження» означає повноваження, які залишають адміністративному органу певний ступінь свободи щодо прийняття рішення, дозволяючи йому обирати з-поміж кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає більш відповідним.

Тому вважаємо, що у КК України має бути визначений перелік видів обмежень дозвілля і вимог до поведінки неповнолітнього, які можуть бути застосовані до останнього у разі звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Частиною 3 ст. 105 КК України передбачено, що тривалість заходів виховного характеру встановлюється судом, який їх призначає.

Пленум Верховного Суду України у п. 6 постанови «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 зазначив, що суд у кожному випадку встановлює конкретний строк, протягом якого органи, що здійснюють контроль та нагляд за поведінкою неповнолітнього, повинні пред'являти особливі вимоги щодо неї, а неповнолітній зобов'язаний їх дотримувати.

Тривалість останнього має бути достатньою для виправлення неповнолітнього. На практиці обмеження дозвілля чи інші особливі вимоги одо поведінки неповнолітнього можуть установлюватися на декілька місяців, що пов'язано, наприклад, із необхідністю пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, позбутися

інших шкідливих для здоров'я звичок або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички та працевлаштуватися (іноді – і на певний період після цього).

Як слід з п.п. 7 та 11 вищевказаної постанови визначення часу застосування примусових заходів виховного характеру рекомендоване лише при застосуванні таких примусових заходів виховного характеру як передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (не менше одного року), та направлення неповнолітніх до спеціальних навчально-виховних установ.

Чинним законодавством України не визначений і порядок виконання вироку про застосування примусових заходів виховного характеру у виді обмеження дозвілля і особливих вимог щодо поведінки, не передбачені наслідки ухилення неповнолітнього від виконання таких примусових заходів виховного характеру у разі звільнення від покарання на підставі ст. 105 КК України, а також можливість дострокового припинення застосування таких заходів.

Аналіз судової практики за 2023-2025 роки свідчить, що деякі суди при звільненні неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у вигляді у виді обмеження дозвілля і особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього покладають обов'язок по здійсненню контролю за поведінкою неповнолітнього на службу у справах дітей та сім'ї (справа № 753/11200/23).

Проте Інструкцією з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затв. наказом ДСА України від 20.08.2019 № 814, навіть не передбачено звернення до виконання вироків у разі застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру [25], а Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» не покладає на служби у справах дітей обов'язку здійснення контролю за поведінкою неповнолітніх, звільнених від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у виді обмеження дозвілля і особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього [26].

На нашу думку, у КК України слід закріпити перелік видів обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, які можуть бути застосовані до нього у разі звільнення із застосуванням примусових заходів виховного характеру, а також

часу їх застосування. До заходів обмеження дозвілля, на нашу думку, можуть бути віднесені: заборона виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу; заборона перебувати у певних місцях; заборона виїзду чи обмеження часу виїзду за межі населеного пункту, в якому проживає неповнолітній. Що стосується особливих вимог до поведінки неповнолітнього, то до них, на нашу думку, можливо віднести покладення на неповнолітнього обов'язку продовжувати навчання, утримання від спілкування з потерпілою особою, або заборона наближатися до місця її проживання, пройти курс лікування від наркотичної чи алкогольної залежності, тощо. Також слід визначити строк застосування примусових заходів виховного характеру, який може становити від шести місяців до трьох років, але не довше ніж до досягнення особою повноліття або завершення навчального закладу.

3. Передача неповнолітнього під нагляд батьків чи інших осіб

Однією із причин, яка зумовлює вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень є недостатня увага батьків до виховання та навчання дітей.

Як вказує Л.М. Кононенко, до основних чинників, які обумовлюють злочини неповнолітніх, належить негативний вплив у сім'ї. Родина посідає чільне місце в етичному формуванні особистості неповнолітнього. Саме тут через складність та тривалість процесу виховання дітей, труднощі в забезпеченні соціального контролю в сімейно-побутовій сфері найчастіше виявляються ті негативні наслідки соціальних процесів і явищ, які багато в чому й обумовлюють соціальні відхилення, у тому числі й злочинну поведінку неповнолітнього. Сімейне неблагополуччя кримінологи розглядають як один з чинників того, що найактивніше впливає на злочинність неповнолітніх [27, с. 204-205].

З наведеного слідує, що вчинення неповнолітнім кримінального правопорушення – це перш за все відповідальність батьків, яка вказує на недостатність виховного впливу на дітей.

Проте, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України до неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, у разі звільнення його від покарання можуть бути застосовані такі при-

мусові заходи виховного характеру як передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють.

Аналіз судової практики свідчить про те, що вказаний захід примусового характеру є таким, що найбільш часто застосовується судами до неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення.

Проте доволі дискусійним залишається питання чи здатний зазначений примусовий захід виховного характеру забезпечити досягнення мети застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру з огляду на те, що у більшості випадків саме невиконання батьками належним чином своїх батьківських обов'язків призвело до вчинення неповнолітнім кримінального правопорушення та чи не є це дублюванням обов'язків батьків, які останні мають виконувати і так в силу закону.

Як зазначає О.І. Саско передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, є малоєфективним заходом виховного характеру [8, с. 175-176].

КК України не визначає умови, за яких неповнолітній може бути переданий під нагляд батьків.

У п. 7 постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 визначено, що передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, допускається лише за наявності даних про те, що вони здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, суд повинен вирішувати з урахуванням даних, що їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, котрі через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього.

Як вірно зазначає І.П. Васильківська, законодавчо це положення ніде не закріплено. Як наслідок – суд у більшості випадків покладає обов'язок посилити виховний вплив на неповнолітнього та встановити систематичний контроль за його поведінкою, зв'язками, проведенням вільного часу на осіб, які не можуть цього зробити» [28, с. 210].

Згідно ст. 485 КПК України, до обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, належать і

умови життя та виховання неповнолітнього, а відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 487 КПК України при дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого належить з'ясувати склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї.

Так, І.П. Васильківська пропонує закріпити у КК України можливість застосування передачі неповнолітнього під нагляд лише тих батьків, які не здійснюють негативного впливу на нього та мають змогу належним чином виховувати і контролювати поведінку дитини; крім того, передбачити обов'язкове отримання згоди батьків (осіб, які їх замінюють) й самого неповнолітнього на таку передачу [28, с. 213].

На думку О.І. Саско слід виключити батьків чи осіб, які їх замінюють із переліку тих, кому можуть передаватися неповнолітні під нагляд, адже сімейним законодавством на батьків чи осіб, що їх замінюють вже покладено обов'язок здійснювати догляд і виховання своїх дітей. Передача неповнолітнього під нагляд батьків, як примусовий захід виховного характеру, видається недоцільною, оскільки зі закінченням строку застосування цього заходу батьки не позбавляються обов'язку здійснювати контроль та нагляд за своїми дітьми [8, с. 176].

Ми повністю поділяємо вказану точку зору та вважаємо, що передача неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення під нагляд батьків, не здатна забезпечити реалізацію мети застосування примусових заходів виховного характеру та попередити вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень, а обов'язки батьків щодо виховання дітей чітко визначені діючим законодавством України, зокрема, Сімейним кодексом України (стаття 150), Законом України «Про охорону дитинства» (стаття 12).

Що стосується передачі неповнолітніх у разі звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру під нагляд педагогічному або трудовому колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, то вважаємо таку передачу недоцільною і такою, що не може забезпечити дійсну ресоціалізацію неповнолітнього та попередження вчинення ним у майбутньому кримінальних правопорушень.

Слід також зазначити, що діючим законодавством України не передбачені також випадки вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку, у разі, якщо особи, яким під нагляд був переданий неповнолітній, померли, визнані недієздатними, позбавлені батьківських прав, неповнолітній змінив навчальний заклад, під нагляд педагогічного колективу якого він був переданий, або підприємство, під нагляд трудового колективу якого він був переданий, було ліквідовано.

В той же час в Україні успішно функціонує система органів пробації. Відповідно до ч.ч. 2, 4 ст. 12 Закону України «Про пробацію» пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків. Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Проте на даний час пробація не здійснюється щодо неповнолітніх, звільнених від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру [29].

Вважаємо, що з метою забезпечення ресоціалізації неповнолітніх, які звільненні від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, а також запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень, з числа примусових заходів виховного характеру такі заходи як передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, а також окремих громадян на їхнє прохання, включивши до переліку примусових заходів виховного характеру застосування заходів, передбачених відповідною пробаційною програмою для неповнолітнього.

4. Покладення обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків

Застосування до неповнолітнього такого примусового заходу виховного характеру як покладання обов'язку відшкодувати заподіяні збитки, на нашу думку, є доволі результативним. Як вірно зазначає М.О. Карпенко, відшкодування завданої злочином шкоди саме неповнолітнім без допомоги законних представників повинна виробити у нього тверде переконання в неправомірності скоєного ним

суспільно небезпечного діяння, перешкодити вчиненню ним нових злочинів [30].

Інструкцією з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затв. наказом ДСА України від 20.08.2019 № 814, визначено, що з метою виконання вироку, яким особу зобов'язали до відшкодування збитків, суд видає виконавчий лист, який може бути пред'явленими потерпілим до виконання.

При цьому виконання вироку при застосуванні такого примусового заходу виховного характеру здійснюється відповідно до Закону України «Про виконавче провадження».

Зі змісту ст. 105 КК України слідує, що примусові заходи виховного характеру, застосовані до неповнолітнього за вироком суду, носять індивідуальний характер.

В той же час О.Б. Северінова, Р.І. Осипенко Р.І., Т.І. Пономарьова зазначають, що цивільне законодавство (ст. 1179 ЦК України) надає можливість батькам, особам які їх замінюють, або закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітнього функції піклувальника, відшкодувати завдану неповнолітнім шкоду в частці, якої не вистачає. Заслугує на увагу думка, про те, що така можливість теоретично передбачена і кримінальним законодавством, адже у ст. 105 КК України не обумовлено, що майна, яке знаходиться у володінні неповнолітнього, повинно вистачати для відшкодування шкоди у повному обсязі. Із урахуванням вказаного можна поставити під сумнів дотримання принципу індивідуалізації кримінально-правового впливу [31, с. 847].

Ми не поділяємо вказану точку зору, оскільки статтею 1179 ЦК України врегульовано порядок відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім, тобто вказана норма закону регулює цивільно-правову відповідальність неповнолітнього, яка може бути покладена і на батьків (усиновлювачів) або піклувальників неповнолітнього, заклад, під опікою якого він перебуває, якщо вони не доведуть, що шкода була завдана не з їхньої вини. В той же час примусові заходи виховного характеру у вигляді покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків є заходами кримінально-правового примусу, які застосовуються виключно до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та не можуть бути застосовані до батьків або осіб, які їх замінюють [32].

Як вірно зазначає М.О. Карпенко, пряма вказівка закону на безпосереднє відшкодування завданої злочином шкоди саме неповнолітнім, без допомоги законних представників повинна виробити у нього тверде переконання в неправомірності скоєного ним суспільно небезпечного діяння, перешкодити вчиненню ним нових злочинів [30].

Проте може виникнути ситуація, коли до повного виконання неповнолітнім застосованих до нього примусових заходів виховного характеру у вигляді обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки, він, з незалежних від нього причин, може втратити майно або заробіток та буде не в змозі виконати вирок суду. Однак вирішення вказаної ситуації та можливість заміни зазначеного примусового заходу виховного характеру ні КК України, ні КПК України не врегульоване. Тому вказане питання потребує додаткового врегулювання діючим законодавством України, зокрема КПК України у розділі «Виконання судових рішень».

5. Направлення до спеціальних навчально-виховних установ

Діючим законодавством України, зокрема, п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, передбачена можливість застосування до неповнолітнього, який звільнений від покарання, примусових заходів виховного характеру у виді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

При цьому КК України не конкретизовано, до яких саме неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок або нетяжкий злочин та які судом звільняються від покарання, може бути застосований найтяжчий примусовий захід виховного характеру, та чому до вказаних осіб недоцільно застосовувати інші примусові заходи виховного характеру.

Допомогу судам у вирішенні вказаного питання надає Пленум Верховного Суду України, який п. 9 своєї постанови «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 роз'яснив судам, що до спеціальних навчально-виховних установ відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України направляють неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть

бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру [9].

Згідно з п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України умови перебування неповнолітніх в цих установах та порядок їх залишення визначаються законом.

Слід зазначити, що порядок застосування вказаного примусового заходу виховного характеру є найбільш врегульований нормами діючого законодавства України. Так, постановою КМУ від 03.10.1993 № 859 затверджені Положення про школу соціальної реабілітації та Положення про професійне училище соціальної реабілітації [33].

Пунктом 1 Положення про школу соціальної реабілітації передбачено, що школа соціальної реабілітації є державним закладом освіти для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління Міністерства освіти та науки України, а п. 1 Положення про професійне училище соціальної реабілітації визначено, що професійне училище соціальної реабілітації є державним закладом професійної освіти для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління Міністерства освіти та науки України. Тобто відповідні спеціальні навчально-виховні установи для дітей і підлітків не належать до установ кримінально-виконавчої служби.

З вищевказаних нормативно-правових актів також вбачається, що зазначені заклади у своїй діяльності керується Конвенцією ООН Про права дитини, Конституцією України, Законами України «Про загальну середню освіту», «Про освіту», «Про професійну освіту», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», іншими нормативно-правовими актами, Положеннями про вказані заклади та власними статутами.

Частиною 2 ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» передбачено, що здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти [26].

Відповідно до ч. 2 ст. 8 вищевказаного Закону основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабі-

літації є створення належних умов для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму.

Пунктом 5 Положення про школу соціальної реабілітації визначено, що школа створює належні умови для життя, навчання і виховання учнів (вихованців), підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму. Згідно п. 3 Положення про професійне училище соціальної реабілітації головним завданням училища є забезпечення захисту прав дітей, які потребують особливих умов виховання, на професійну освіту, оволодіння робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.

При цьому п. 42 Положення про школу соціальної реабілітації передбачено, що після відрахування учня (вихованця) із школи за місцем постійного проживання відповідними службами створюються належні умови для подальшого життя, організації навчання, влаштування на роботу.

Також ч.ч. 8, 9 ст. 8 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначено, що діти, звільнені із загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, направляються директором школи до батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а ті, які не мають батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), – до відповідних навчально-виховних закладів загального типу. Діти, звільнені з професійних училищ соціальної реабілітації, направляються директором училища, як правило, за місцем проживання для працевлаштування за набутою спеціальністю, а в окремих випадках – до іншої місцевості за умови письмового підтвердження відповідної служби у справах дітей або державної служби зайнятості про можливість працевлаштування та забезпечення житлом дитини у цій місцевості.

З наведеного слідує, що школи соціальної реабілітації та професійне училище соціальної реабілітації не ставлять своєю метою після звільнення з вказаних закладів освіти подальшу ресоціалізацію неповнолітніх та попередження (профілактику) вчинення ними нових кримінальних правопорушень, тому ми не поділяємо точку зору К.Ю. Мураненко, що суб'єктом профілактики правопорушень серед дітей є загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації [34, с. 131].

Як вбачається з Положення про школу соціальної реабілітації у вказаному закладі забезпечується особливий педагогічний режим, умови виховання та утримання дітей, що визначаються: спеціальним режимом дня та системою навчально-виховної роботи; постійним наглядом та педагогічним контролем за ними; обмеженням можливості вільного виходу учнів за межі території школи без супроводу спеціально уповноважених осіб у порядку, встановленому Міністерством освіти та науки України (п. 6).

Аналогічні норми містить і Положення про професійне училище соціальної реабілітації (п. 7).

При цьому відвідування учнів (вихованців) батьками або особами, які їх замінюють, іншими родичами допускається з дозволу директора школи або особи, яка його замінює (п. 24); витрачання грошей допускається з дозволу та під контролем адміністрації школи (п. 25); адміністрація школи має право проводити особистий огляд учня, його речей, а також посилок, бандеролей, передач, спальних та інших приміщень з наступним складенням протоколу (п. 26); доставлення учнів (вихованців) до школи здійснюється в установленому порядку через приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції, таким же є порядок повернення учнів (вихованців) у разі самовільного залишення ними школи (п. 30); під час зарахування учнів (вихованців) до школи їх особисті речі підлягають ретельному огляду (п. 32); батькам, або особам, які їх замінюють, надсилається інформація про правила листування, отримання посилок, передач, бандеролей, побачень із зазначенням місцезнаходження школи (п. 35); у разі самовільного залишення учнем (вихованцем) школи адміністрація закладу терміново вживає заходів до його розшуку та повернення (п. 38); територія школи повинна мати огорожу, що не допускає вільного виходу учнів

за її межі чи вільного входу сторонніх та контролюється службою режиму (п. 52).

Вказані обмеження щодо учнів (вихованців) передбачені також Положенням про професійне училище соціальної реабілітації.

Крім того на учнів (вихованців) училища соціальної реабілітації можуть бути накладені дисциплінарні стягнення, встановлені статутом училища та правилами внутрішнього трудового розпорядку (п. 25).

Додатком до Положення про школу соціальної реабілітації та Положення про професійне училище соціальної реабілітації, затв. постановою КМУ від 03.10.1993 № 859, передбачений перелік предметів, виробів і речей, пересилання і збереження яких заборонено учням (вихованцям) школи та учням (вихованцям) училищ, до яких належать, зокрема, прикраси, оптичні прилади (крім окулярів), духи, одеколони, будь-яка радіоапаратура, друкарські машинки, розмножувальні апарати, фарби, туш, копіювальний папір, музичні інструменти, мобільні телефони.

З урахуванням наведеного Т.І. Пономарьова вважає, що вказаний примусовий захід виховного характеру є лише привілейованим покаранням, але не звільненням від нього [35, с. 202].

В.М. Бурдін також доводить, що направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи з самого початку створення таких установ розглядалося як своєрідний вид позбавлення волі. Таке направлення неповнолітніх до спеціальних навчально-виховних установ аналогічно розглядається і окремими зарубіжними законодавцями. Вказане розуміння цього заходу впливу прямо випливає і з Правил ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі [36, с. 11].

В той же час, відповідно до п. 19 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, поміщення неповнолітнього до будь-якої виправної установи завжди має бути крайньою мірою, яка застосовується протягом мінімально необхідного строку.

На думку О.І. Саско даний примусовий захід не в повній мірі може відповідати змісту мети, з якою неповнолітній звільняється від покарання.

Суть звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходу виховного характеру полягає у наданні судом можливості

виправитися власними силами, самостійно зробити висновок щодо злочинності своєї поведінки та обсягу тієї шкоди, яку було завдано неправомірними діями [8, с. 177].

О.О. Ямкова вказувала, що примусові заходи виховного характеру носять державно-примусовий характер та пов'язані з певними обмеженнями і позбавленнями для особи, до якої застосовуються [37, с. 2]. Як зазначає К.В. Юртаєва, відповідно до такої позиції державний апарат протиставляв себе та суспільство в цілому неповнолітньому, що вступив у конфлікт з законом, і хоча примусові заходи виховного характеру за своїм змістом і сутністю вважалися більш м'якими порівняно з кримінальним покаранням, вони й досі зберігають своє переважно репресивне спрямування [38, с. 200].

Пунктом 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 передбачено, що при направленні неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи мають бути зазначені тип цієї установи (загальноосвітня школа соціальної реабілітації чи професійне училище соціальної реабілітації – залежно від віку неповнолітнього та його загальноосвітньої підготовки) і строк його тримання там, який суд визначає відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, враховуючи при цьому необхідність завершення учнем навчального року в школі чи професійної підготовки в училищі. Зазначити конкретну школу або училище та місце їх знаходження не потрібно, оскільки це питання вирішує відповідний орган освіти. Виняток можливий у випадку, коли необхідно забезпечити неповнолітнього від негативного впливу з боку батьків або осіб, які можуть схилити його до вчинення нових злочинів, і тому його доцільно направити до навчально-виховної установи, що знаходиться в іншій області (регіоні).

Аналіз вироків суду, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2025 рік, та якими неповнолітні були звільнені від покарання на підставі ст. 105 КК України, свідчить про те, що станом на 01.11.2025 жоден неповнолітній не був звільнений від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у виді направлення до школи соціальної реабілітації чи професійного училища соціальної реабілітації.

Відповідно до додатків № 1 та № 2 до постанови КМУ від 13.10.1993 № 859 до мережі шкіл соціальної реабілітації належить Комишуваська школа соціальної реабілітації Міністерства освіти і науки України, а до професійних училищ соціальної реабілітації – Макіївське професійне училище соціальної реабілітації.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.08.2024 № 1133 змінено найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А.С. Макаренка на Центральноукраїнське професійне училище соціальної реабілітації [39].

Проте ефективність діяльності відповідних закладів викликає сумнів.

У Звіті за результатами експертного обговорення питання реформування закладів соціальної реабілітації дітей, проведеного ще 24.06.2019 Міністерством юстиції України за участі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та платформи прав людини, усі учасники заходу визнали наявність істотних проблем фінансового, організаційного, кадрового та іншого характеру у діяльності діючих школи та професійного училища соціальної реабілітації. Так, було вказано, що незважаючи на значне скорочення кількості закладів соціальної реабілітації для дітей-правопорушників, щодо яких застосовано примусові заходи виховного характеру, на даний час кількість поміщених до діючих двох закладів дітей не виправдовує зусилля на їх утримання. У Комишуваській школі та Макіївському училищі утримується по 10 дітей, направлених на строк від 1 до 3 років, при значній штатній чисельності персоналу (до 60 осіб), фінансових затратах 5–6 млн. грн на рік для забезпечення мінімальних потреб на утримання відповідної категорії дітей-правопорушників. Водночас більш вагомим завданням є соціальна реабілітація.

Визначено, що ці заклади освіти за своєю суттю є закладами «закритого типу», вони не повною мірою відповідають моделі, за якою діють подібні заклади в Європі, та тим стандартам, які мають застосовуватися для соціальної, реабілітаційної і психологічної допомоги дітям та підліткам, які вчинили правопорушення та злочини, вживали наркотики, алкоголь, ухилялися від навчання, є схильними до асоціальних вчинків [40, с. 5, 7].

Однак вищевказані заклади продовжують діяти і на даний час.

Тенденцію щодо зменшення учнів (вихованців) школи та професійного училища соціальної реабілітації Міністерство освіти та науки України пояснює тим, що, відповідно до закону «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», тепер в такі заклади діти направляються за рішенням суду, що і спричинило різке скорочення кількості дітей в подібних установах.

Т.І. Пономарьова зазначає, що прогресивна кримінологія виступає за переважне використання заходів, що не передбачають тримання неповнолітніх у виправних установах. Адже негативні наслідки цього заходу пов'язані з позбавленням волі, з ізоляцією від суспільства, відображаються на неповнолітніх більшою мірою, ніж на дорослому, оскільки зачіпають неповнолітнього на початковій стадії розвитку його особистості. Крім того, фактично перевага повинна надаватися «відкритим» установам перед «закритими». Позиція законодавців з приводу поміщення підлітка до спеціальної установи дає підставу думати про існування нормативної фікції, звичайної підміни понять, наприклад, виховної колонії на навчально-виховний заклад. І в одному, і в іншому випадку, до неповнолітнього будуть висуватися певні вимоги, викликані встановленим у закладі режимом, які той матиме виконувати, а його права та свободи будуть обмеженими [35, с. 201].

Ще у 2021 році Кабінет Міністрів України схвалив проект Закону «Про юстицію, дружню до дитини», згідно з яким пропонується ліквідувати загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації. Відповідно до законопроекту, покласти функції щодо здійснення соціальної реабілітації дітей у конфлікті та у контакті із законом пропонується на центри соціально-психологічної реабілітації дітей. На думку розробників вказаного законопроекту, він допоможе наблизити юстицію щодо дітей до міжнародних стандартів [41].

Слід також зазначити, що розпорядженням КМУ від 14.07.2025 № 708-р схвалено Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2025-2028 роках. Визначено, що метою вказаної Стратегії є забезпечення захисту прав кожної дитини, яка стикається із системою правосуддя, запровадження ефективної системи правосуддя, дружнього до дитини, відповідно до міжнародних стандартів,

рекомендацій Комітету ООН із захисту прав дитини і пріоритетів Ради Європи з прав дитини, а до очікуваних результатів реалізації Стратегії віднесено також імплементація міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя в національне законодавство та практику його застосування; впровадження системного підходу щодо проведення профілактичної роботи з дітьми та організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми для забезпечення їх ресоціалізації та реабілітації [42].

На нашу думку реалізація вказаної Стратегії передбачає внесення змін до КК України та виключення із переліку примусових заходів виховного характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, таких примусових заходів як направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, а також, відповідно, ліквідацію школи соціальної реабілітації та професійного училища соціальної реабілітації як таких, що не відповідають міжнародним стандартам правосуддя, дружнього до дитини, не сприяють адаптації правосуддя до потреб дітей, не запобігають повторному травмуванню дітей та їх повторній віктимізації.

Необхідно також звернути увагу на інші питання застосування примусових заходів виховного характеру, які також потребують врегулювання, зокрема такі як:

6. Застосування до неповнолітнього кількох примусових заходів виховного характеру

Дискусійним залишається питання чи визначений ч. 2 ст. 105 КК України простий перелік (види) примусових заходів виховного характеру чи система примусових заходів виховного характеру.

Слід зазначити, що система – це завжди сукупність взаємопов'язаних елементів, які функціонують як єдине ціле. Вона характеризується наявністю структури, взаємозв'язків та цілей у системі. Тоді як перелік – це множина (постійна або тимчасова) пов'язаних об'єктів, упорядкованих деяким логічним способом.

Так, Т.І. Нікіфорова вважає примусові заходи виховного характеру саме системою, а не переліком, оскільки вони у нормі закону – ч. 2 ст. 105 КК України, розташовані у порядку зростання їх суворості та мають вичерпний характер [15, с. 110].

О.С. Саско також зазначає, що гуманною альтернативою кримінальній відповідальності та покаранню неповнолітнього є система примусових заходів виховного характеру [8, с. 172].

Проте Ю.В. Цуркан-Сайфуліна вказує, що у ч. 2 ст. 105 КК України визначено вичерпний перелік видів примусових заходів виховного характеру, які відображають комплексний підхід українського кримінального права до вирішення проблеми підліткової злочинності, акцентуючи увагу на вихованні та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, а не лише на їхньому покаранні [43, с. 385].

Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 також зазначає, що судам слід мати на увазі, що передбачений ч. 2 ст. 105 КК України перелік примусових заходів виховного характеру є вичерпним [9].

На нашу думку вказана дискусія обумовлена тим, що КК України від 05.04.2001, на відміну від КК України від 28.12.1960, дозволено застосовувати до неповнолітнього кілька примусових заходів виховного характеру, які передбачені у ч. 2 ст. 105 КК України, тобто визначено, що вказані заходи можуть застосовуватися комплексно для досягнення певної мети.

Також ми вважаємо, що ч. 2 ст. 105 КК України не містить вичерпного переліку примусових заходів виховного характеру. Зокрема, КК України не вказує, що саме є заходами, що обмежують дозволяння неповнолітнього та які особливі вимоги до поведінки неповнолітнього можуть бути встановлені судом.

Ми погоджуємося з А.М. Яценко, та М.В. Парасюк, що примусові заходи виховного характеру доцільно розглядати в системі заходів кримінального впливу на неповнолітніх чи кримінально-правового реагування на правопорушення неповнолітніх [44, с. 143; 45, с. 468].

В той же час ми не поділяємо точку зору Ю.В. Цуркан-Сайфуліна про те, що перелік примусових заходів виховного характеру, закріплений у ч. 2 ст. 105 КК України, свідчить про широкі можливості для індивідуалізації виховного впливу [43, с. 385].

У статті 105 КК України визначені як безстрокові (застереження), так і строкові примусові заходи виховного характеру (всі інші заходи, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України). При цьому строкові примусові

заходи виховного характеру застосовуються на різний строк (направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, застосовуються на строк, що не перевищує трьох років). Тривалість інших примусових заходів виховного характеру встановлюється судом, який їх призначає. При цьому Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 рекомендує судам, що такий примусовий захід виховного характеру як передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, має здійснюватись, як правило, не менше одного року, оскільки за коротшого строку він буде малоефективним (але не довше, ніж до досягнення особою повноліття) (п. 7 постанови Пленуму). Щодо обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, то тривалість вказаного строку має бути достатньою для виправлення неповнолітнього: можуть встановлюватися на декілька місяців, що пов'язано, наприклад, із необхідністю пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, позбутися інших шкідливих для здоров'я звичок або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички та працевлаштуватися (іноді – і на певний період після цього) (п. 6 постанови Пленуму), а щодо покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки просто вказує, що саме суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення (п. 8 постанови Пленуму) [9].

В той час як кримінальні покарання поділяються на основні та додаткові (ст. 52 КК України), примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх, не містять такого поділу.

Також КК України не визначає правил поєднання примусових заходів виховного характеру. Як слушно вказує Нікіфорова Т.І. до неповнолітнього можуть застосуватися декілька примусових заходів виховного характеру, крім тих, одночасне застосування яких не уявляється можливим. Одночасно декілька заходів можуть бути застосовані лише у випадку, якщо вони за змістом не суперечать один одному [15, с. 111].

7. Призначення неповнолітньому, який звільнений від покарання, вихователя

Частиною 4 ст. 105 КК України визначено, що суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

В той же час поняття вихователя, критеріїв, яким має відповідати вказана особа, її права та обов'язки при виконанні ухвали та вироку суду діючим законодавством України на даний час не передбачено.

Як орієнтує Пленум Верховного Суду України у п. 4 своєї постанови «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2, поряд із застосуванням одного чи декількох із них суд може в передбаченому законом порядку призначити неповнолітньому вихователя з урахуванням позитивних даних про певну особу та її здатності благотворно впливати на поведінку неповнолітнього. Ця особа має підтвердити у судовому засіданні свою згоду бути вихователем [9].

Законом України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» в редакції від 24.01.1995 було передбачено створення при судах інституту судових вихователів для здійснення контролю за виконанням рішень щодо неповнолітніх, який має діяти згідно з положенням, яке затверджується Верховним Судом України, Міністерством юстиції України та Міністерством освіти України (ч. 3 ст. 6 Закону). Однак Законом України № 609-V від 07.02.2007 вказану норму виключено [26].

Спільним наказом Верховного Суду України, Міністерства юстиції України та Міністерства освіти України від 15.11.1995 № 478/63/715 затверджено Положення про судових вихователів, в якому одним із основних завдань судових вихователів визначалася участь у виконанні судових рішень, що прийняті по справах неповнолітніх, які вчинили злочини. Судовий вихователь мав призначатися судом у разі необхідності попередження бездоглядності та правопорушень (рецидиву) неповнолітніх [46].

В той же час п. 2 вищевказаного Положення визначено, що судові вихователі діють на підставі Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» та цього Положення.

Слід також зазначити, що п.п. 5, 6 Положення визначено, що інститут судових вихователів створюється при судах. Судові вихователі є працівниками суду. Штатна чисельність судових вихователів визначається в залежності від завантаженості судів справами про правопорушення неповнолітніх, але не менше одного на кожний суд.

Проте Законом України «Про судоустрій і статус суддів» інститут судових вихователів не передбачений.

О. Крикунов зазначає, що учасником судового провадження може бути вихователю неповнолітнього, залучення якого ґрунтується на нормах КК та КПК України [47, с. 104].

В той же час визначений п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України перелік учасників судового провадження не відносить до них вихователя неповнолітнього. Одним із питань, що вирішує суд при ухваленні вироку є питання чи необхідно призначити неповнолітньому громадського вихователя (п.11 ч. 1 ст. 398 КПК України).

Положення про громадських вихователів неповнолітніх було затверджено Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 26 серпня 1967 року № 284-VII [48].

Однак Законом України «Про дерадянізацію законодавства України» визначено, що вказаний Указ Президії Верховної Ради Української РСР на території України не застосовується [49].

З наведеного слідує, що норма ч. 4 ст. 105 КК України на даний час фактично не діє.

Діючим законодавством України вихователю згадується лише у КВК України як посадова особа виховної колонії, яка наділена правом застосовувати заходи заохочення і стягнення до засуджених неповнолітніх.

Тобто реалізація положень КК України щодо призначення вихователя неповнолітньому, який звільнений від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, неможлива.

8. Наслідки ухилення неповнолітнього від застосованих до нього примусових заходів виховного характеру

Діючим КК України на даний час не передбачені наслідки ухилення неповнолітнього, який вироком суду звільнений від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, від таких заходів.

Наслідки такого ухилення визначені ч. 3 ст. 97 КК України, яка регламентує звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Вказаною нормою закону передбачено, що у разі ухилення неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності.

В той же час звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру регламентоване ст. 105 КК України та вказана норма закону не передбачає наслідків ухилення неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, від застосованих до нього вироком суду примусових заходів виховного характеру.

При цьому слід зазначити, що згідно ч. 4 ст. 3 КК України застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Крім того, через відсутність законодавчого регулювання порядку виконання вироку суду про застосування примусових заходів виховного характеру, зокрема таких як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, передача під нагляд батьків та інших осіб, реалізація норми щодо відповідальності за ухилення неповнолітнього від застосування до нього примусових заходів виховного характеру на даний час є неможливою.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що визначені діючим законодавством України види примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх у разі звільнення від покарання, не забезпечують належної реалізації мети кримінально-правового впливу.

Виявлено низку проблем щодо практичного застосування вказаних заходів в умовах сьогодення, зокрема:

1. Відсутність чіткого законодавчого визначення мети застосування примусових заходів виховного характеру.

2. Фактично декларативний характер такого примусового заходу виховного характеру як застереження.

3. Неефективність передачі неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, а також педагогічного чи трудового колективу, окремих громадян як самостійного виду примусового заходу виховного характеру.

4. Надмірна репресивність примусового заходу виховного характеру у вигляді направлення неповнолітнього до спеціальних установ.

5. Невідповідність окремих видів примусових заходів виховного характеру принципу правової визначеності та надмірна дискреція суду при їх застосуванні.

7. Відсутність механізму виконання майже всіх примусових заходів виховного характеру та контролю за їх дотриманням.

На підставі проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо внесення змін до КК України та КПК України, зокрема, запропоновано:

1. Законодавчо визначити поняття примусових заходів виховного характеру та мету застосування вказаних заходів.

2. Виключити з переліку примусових заходів виховного характеру такі малоефективні заходи як: застереження; передача під нагляд батьків, або осіб, які їх замінюють; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення.

3. Визначити перелік видів обмежень дозвілля і вимог до поведінки неповнолітнього, які можуть бути застосовані до останнього у разі звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, а також межі застосування таких примусових заходів.

4. Встановити строки застосування примусових заходів виховного характеру та порядок застосування кількох видів примусових заходів виховного характеру одночасно.

5. Врегулювати порядок заміни застосованих судом примусових заходів виховного характеру у разі настання обставин, які унеможливають їх виконання, а також дострокового припинення застосування до неповнолітнього примусового заходу виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи.

6. Виключити зі ст. 105 КК України положення щодо призначення неповнолітньому вихователя.

7. Включити до переліку примусових заходів виховного характеру такий захід як покладення на неповнолітнього обов'язку виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою.

Крім того, слід внести зміни до відповідних законів, що регулюють діяльність органів та служб, на які покладено захист інтересів дітей та профілактику вчинення неповнолітніми правопорушень, стосовно роботи з неповнолітніми, які звільнені від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Впровадження запропонованих змін, на нашу думку, сприятиме ресоціалізації неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, та приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.04.2026).
2. Конвенція про права дитини: прийнята 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 16.04.2026).
3. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються судочинства неповнолітніх («Пекінські правила», 1995 року) : Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей, частина 1. Київ : Логос, 2001. 595 с.
4. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму листі № 223-1134/0/4-13 від 18 липня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
6. Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2023 р. у справі № 233/2288/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228604> (дата звернення 16.04.2026).
7. Про охорону дитинства Закон України від 26 квітня 2021 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
8. Саско О.І. Дискусійні аспекти ефективного застосування примусових заходів виховного характеру. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (3(9)), 170–179. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-170-179](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-170-179).
9. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06> (дата звернення: 16.04.2026).
10. Постанова Верховного Суду у справі № 198/8/17 від 12 квітня 2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73438119> (дата звернення: 16.04.2026).

11. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 р. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (дата звернення: 16.04.2026).

12. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. Київ : Атіка, 2004. 240 с.

13. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 р. у справі № 161/7253/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977675> (дата звернення: 16.04.2026).

14. Постанова Верховного Суду від 10 вересня 2020 року у справі № 168/625/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91555152> (дата звернення: 16.04.2026).

15. Нікіфорова Т.І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: Навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с. URL: http://old.univer.km.ua/statti/Posibnik_TPZZKPKh.pdf (дата звернення: 16.04.2026).

16. Шевченко Є.М. Виконання ухвал суду про застосування примусових заходів виховного характеру: теорія та практика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 9-2 том 2. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_2/39.pdf (дата звернення: 16.04.2026).

17. Енциклопедія Сучасної України. Т. 8: «Дл» – «Дя» та додаток на літери «А» — «Г» / Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008 (3063 гасла, 2566 чорно-білих та 541 кольорових ілюстрацій, 14 карт та 5 таблиць). ISBN: 944-02-3354-X (загал.), ISBN: 978-966-02-4458-0 (Т.8). URL: <https://esu.com.ua/article-20509> (дата звернення: 16.04.2026).

18. Мирошніченко Н. Деякі пропозиції вдосконалення законодавства щодо заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / ред. : О.В. Козаченко, Є.Л. Стрельцов. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16549b79-9610-4004-b585-bc2594a8901b/content> (дата звернення: 16.04.2026).

19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.04.2026).

20. Ямкова О.О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2003. 213 с.

21. Яценко А.М. Застосування примусових заходів виховного характеру: теоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 182–188. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/34.pdf (дата звернення: 16.04.2026).

22. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
23. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
24. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 238 с.
25. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: наказ Державної судової адміністрації України від 20 серпня 2019 р. № 814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
26. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
27. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. – Київ: Національна академія управління, 2010. 496 с. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/978-966-8406-31-7-pos-compressed.pdf> (дата звернення: 16.04.2026).
28. Васильківська І.П. До питання про кримінальну відповідальність неповнолітніх: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 14. С. 204–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pre_2014_14_20 (дата звернення 16.04.2026).
29. Про пробачію: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
30. Карпенко М.О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Карпенко Михайло Олегович; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2004. 182 с. URL: <http://mego.info/node/8251> (дата звернення: 16.04.2026).
31. Пономарьова Т.І., Северінова О.Б., Осипенко Р.І. Звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусового заходу виховного характеру у виді покладення обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 844–848. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/207> (дата звернення: 16.04.2026).
32. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
33. Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : постанова КМУ від 13 жовтня 1993 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
34. Мураненко К.Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. 2019. Том X.: Психологія особистості. Психологічна

допомога особистості. Випуск 33. С. 125–137. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i33/14.pdf> (дата звернення: 16.04.2026).

35. Пономарьова Т.І. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінологічної асоціації України*, 2014, № 7, С. 195-203. URL: https://dl1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/36631974/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_7-libre.pdf?1423903057=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D36631974.pdf&Expires=1763916364∓Signature=UsRnG3h3jEsoLez97RaOj55oVMcFhlg1w10~yOKYhVjSmgjR56hSHFZYpMPGt2pfw~KFcsbYlk7LI2LYx8y1Z5xAdqRIOtchUTAEOlZddqAC1YkdY8YHigFW~jd5CkSWFJvKP18YHIX6f-us2xx0OHkc5-FiRuirrB91Mu~gvEYEGmkYUlp82Mpe86VEpBfXhtwy2gODAHzaqsrU4iekAp8ghiWqgdZjWDCf i3LdJytnBTRBZImx43DWT0yAXmVDOQEigj~vJplPfkBcaesMs2w7jLUwsd6s8C-A4zPnp1s0VohpbLaHfrYlrrVWdYgEvqPzBpsZeRrwGa-6Og_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=195 (дата звернення: 16.04.2026).

36. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2002, 19 с.

37. Ямкова О.О. Примусові заходи виховного характеру: права природа і види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2004. 20 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594985.pdf> (дата звернення: 16.04.2026).

38. Юртаєва К.В. Напрями реформування інституту примусових заходів виховного характеру в кримінальному законодавстві України. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків, 2019. С. 199 – 202. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20191210/article/view/yurtaieva/pdf (дата звернення: 16.04.2026).

39. Про зміну найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А.С. Макаренка : наказ Міністерства освіти і науки України від 14 серпня 2024 р. № 1133. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS40068> (дата звернення: 16.04.2026).

40. Звіт за результатами експертного обговорення питання реформування закладів соціальної реабілітації дітей в Міністерстві юстиції України від 24 червня 2019 року. URL: <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%BF%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BC-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf> (дата звернення: 16.04.2026).

41. Про юстицію, дружню до дитини : проект Закону від 04 червня 2021 р. № 5617. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення: 16.04.2026).

42. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.04.2026).

43. Цуркан-Сайфуліна, Ю. В. (2025). Примусові заходи виховного характеру: правова природа та види. *Київський часопис права*, (2), 380–387. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.51>

44. Ященко А.М. Інші заходи кримінально-правового характеру: поняття та види. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29), с. 143–148.

45. Парасюк М.В. Примусові заходи виховного характеру у системі заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх: погляд на проблему. *Юридичний науковий електронний журнал*. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/116>

46. Про затвердження Положення про судових вихователів: Наказ Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України від 15 листопада 1995 року № 478/63/715 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96#Text> (дата звернення: 16.04.2026).

47. Крикунов О. Особливості суб'єктного складу кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 98-107. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18248/1/21.pdf> (дата звернення: 16.04.2026).

48. Положення про громадських вихователів неповнолітніх: Указ Президії Верховної Ради України від 26 серпня 1967 року № 284-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-07#Text> (дата звернення: 16.04.2026).

49. Про дераднізацію законодавства України: Закон України від 21.04.2022 № 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (дата звернення: 16.04.2026).

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed April 16, 2026).

2. Konventsiia pro prava dytyny: pryiniata 44-iu sesiieiu Heneralnoi Asamblei OON 20 lystopada 1989 r. [Convention on the Rights of the Child: adopted by the 44th session of the UN General Assembly on November 20, 1989]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (accessed April 16, 2026).

3. Minimalni standartni pravyla OON, yaki stosuiutsia sudochynstva nepovnlitnikh («Pekinski pravyla», 1995 roku) [United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules, 1995)]. Kyiv: Lohos, 2001, 595 p. (in Ukrainian)

4. Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav № 223-1134/0/4-13 vid 18 lypnia 2013 r. [Letter of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases No. 223-1134/0/4-13 of July 18, 2013]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text> (accessed April 16, 2026).

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 hrudnia 1960 r. [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of December 28, 1960]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (accessed April 16, 2026).

6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 09 zhovtnia 2023 r. u spravi №233/2288/22 [Decision of the Supreme Court of October 9, 2023 in case No. 233/2288/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228604> (accessed April 16, 2026).

7. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2021 r. № 2402-III [On Child Protection: Law of Ukraine of April 26, 2021 No. 2402-III]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (accessed April 16, 2026).

8. Sasko O. I. (2020) Dyskusiini aspekty efektyvnoho zastosuvannya prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru [Debatable aspects of effective application of coercive educational measures]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*, no. 3(9), pp. 170–179. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-170-179](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-170-179) (in Ukrainian)

9. Pro praktyku rozghliadu sudamy sprav pro zastosuvannya prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 15 travnia 2006 r. № 2 [On the practice of courts considering cases on the application of coercive educational measures: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of May 15, 2006 No. 2]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06> (accessed April 16, 2026).

10. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 198/8/17 vid 12 kvitnia 2018 r. [Decision of the Supreme Court in case No. 198/8/17 of April 12, 2018]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73438119> (accessed April 16, 2026).

11. Pro praktyku zdiisnennia sudamy kryminalnoho provadzhennia shchodo nepovnlitnikh: Informatsiinyi lyst Vysshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy vid 16 sichnia 2017 r. [On the practice of criminal proceedings concerning juveniles: Information letter of the High Specialized Court of Ukraine of January 16, 2017]. Available at: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (accessed April 16, 2026)

12. Burdin V. M. (2004) Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti nepovnlitnikh v Ukraini: monohrafiia [Peculiarities of criminal liability of juveniles in Ukraine: monograph]. Kyiv: Atika, 240 p. (in Ukrainian)

13. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10 chervnia 2020 r. u spravi № 161/7253/18 [Decision of the Supreme Court of June 10, 2020 in case No. 161/7253/18]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977675> (accessed April 16, 2026).

14. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10 veresnia 2020 r. u spravi № 168/625/19 [Decision of the Supreme Court of September 10, 2020 in case No. 168/625/19]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91555152> (accessed April 16, 2026).

15. Nikiforova T. I. (2020) Teoriia i praktyka zastosuvannya zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru: navchalnyi posibnyk [Theory and practice of application of criminal law measures: textbook]. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi

universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 175 p. Available at: http://old.univer.km.ua/statti/Posibnik_TPZZKPKh.pdf (accessed April 16, 2026).

16. Shevchenko Ye. M. (2014) Vykonannia ukhval sudu pro zastosuvannia prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru: teoriia ta praktyka [Execution of court rulings on application of coercive educational measures: theory and practice]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, no. 9-2, vol. 2. Available at: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_2/39.pdf (accessed April 16, 2026).

17. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. T. 8 [Encyclopedia of Modern Ukraine. Vol. 8]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2008. Available at: <https://esu.com.ua/article-20509> (accessed April 16, 2026).

18. Myroshnychenko N. (2016) Deiaki propozyitsii vdoskonalennia zakonodavstva shchodo zakhodiv kryminalno-pravovoho vplyvu na nepovnolitnykh [Some proposals for improving legislation on criminal law measures applied to juveniles]. In O. V. Kozachenko, Ye. L. Streltsov (eds.). *Pravovi vplyv na nepravyomirnu povedinku: aktualni hrani: monohrafiia* [Legal impact on unlawful behavior: current aspects: monograph]. Mykolaiv: Ilion. Available at: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16549b79-9610-4004-b585-bc2594a8901b/content> (accessed April 16, 2026).

19. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed April 16, 2026).

20. Yamkova O. O. (2003) Prymusovi zakhody vykhovnoho kharakteru: pravova pryroda i vydy [Coercive educational measures: legal nature and types] (PhD Thesis). Odesa, 213 p. (in Ukrainian)

21. Yashchenko A. M. (2014) Zastosuvannia prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru: teoretychnyi aspekt [Application of coercive educational measures: theoretical aspect]. *Pravo i suspilstvo*, no. 1, pp. 182–188. Available at: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/34.pdf (accessed April 16, 2026).

22. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII [On Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016 No. 1402-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (accessed April 16, 2026).

23. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed April 16, 2026).

24. Pohrebniak S. P. (2008) Osnovopolozhni pryntsy py prava (zmistovna kharakterystyka): monohrafiia [Fundamental principles of law (substantive characteristics): monograph]. Kharkiv: Pravo, 238 p. (in Ukrainian)

25. Pro zatverdzhennia Instruktсии z dilovodstva v mistsevykh ta apeliatsiinykh sudakh Ukrainy: nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 20 serpnia 2019 r. № 814 [On approval of the Instruction on record keeping in local and

appellate courts of Ukraine: Order of the State Judicial Administration of Ukraine of August 20, 2019 No. 814]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text> (accessed April 16, 2026).

26. Pro orhany i sluzhby u spravakh ditei ta spetsialni ustanovy dlia ditei: Zakon Ukrainy vid 24 sichnia 1995 r. № 20/95-VR [On bodies and services for children and special institutions for children: Law of Ukraine of January 24, 1995 No. 20/95-VR]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed April 16, 2026).

27. Kryminolohiia: pidruchnyk [Criminology: textbook]. Kyiv: Natsionalna akademiia upravlinnia, 2010, 496 p. Available at: <https://nam.kyiv.ua/files/publication/978-966-8406-31-7-pos-compressed.pdf> (accessed April 16, 2026).

28. Vasylykivska I. P. (2014) Do pytannia pro kryminalnu vidpovidalnist nepovnlitnikh: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid [On the issue of criminal liability of juveniles: domestic and foreign experience]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky*, no. 14, pp. 204–215. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pre_2014_14_20 (accessed April 16, 2026).

29. Pro probatsiiu: Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 r. № 160-VIII [On Probation: Law of Ukraine of February 5, 2015 No. 160-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (accessed April 16, 2026).

30. Karpenko M. O. (2004) Osoblyvosti provadzhennia v spravakh pro zlochyny nepovnlitnikh [Peculiarities of proceedings in cases of juvenile crimes] (PhD Thesis). Kharkiv, 182 p. Available at: <http://mego.info/node/8251> (accessed February 26, 2025).

31. Ponomarova T. I., Severinova O. B., Osypenko R. I. (2022) Zvilnennia nepovnlitnikh vid pokarannia iz zastosuванням примусового заходу vykhovnoho kharakteru u vydi pokladennia oboviazku vidshkoduvannia zapodiianykh mainovykh zbytkiv [Release of juveniles from punishment with application of a coercive educational measure in the form of obligation to compensate property damage]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no. 11, pp. 844–848. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/207>

32. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 No. 435-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed April 16, 2026).

33. Pro orhanizatsiiu diialnosti spetsialnykh zakladiv osvity dlia ditei i pidlitkiv, yaki potrebuiut osoblyvykh umov vykhovannia: postanova KMU vid 13 zhovtnia 1993 r. № 859 [On organization of activities of special educational institutions for children and adolescents requiring special upbringing conditions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 13, 1993 No. 859]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF#Text> (accessed April 16, 2026).

34. Muranenko K. Yu. (2019) Subiekty profilaktyky pravoporushen nepovnlitnikh [Subjects of prevention of juvenile delinquency]. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuка*, vol. 10, issue 33, pp. 125–137. Available at: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v10/i33/14.pdf> (accessed April 16, 2026).

35. Ponomarova T. I. (2014) Zastosuvannia prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru do nepovnlitnikh: problemni pytannia ta shliakhy yikh vyrishennia [Application of coercive educational measures to juveniles: problematic issues and ways of their solution]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, no. 7, pp. 195–203. Available at: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/> (accessed April 16, 2026). (in Ukrainian)
36. Burdin V. M. (2002) Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti nepovnlitnikh v Ukraini [Peculiarities of criminal liability of juveniles in Ukraine] (PhD Thesis abstract). Kyiv, 19 p. (in Ukrainian)
37. Yamkova O. O. (2004) Prymusovi zakhody vykhovnoho kharakteru: pravova pryroda i vydy [Coercive educational measures: legal nature and types] (PhD Thesis abstract). Odesa, 20 p. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594985.pdf> (accessed April 16, 2026).
38. Yurtaieva K. V. (2019) Napriamy reformuvannia instytutu prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru v kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy [Directions of reforming the institute of coercive educational measures in criminal legislation of Ukraine]. Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia. Kharkiv, pp. 199–202. Available at: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20191210/article/view/yurtaieva/pdf (accessed April 16, 2026).
39. Pro zminu naimenuvannia Makiivskoho profesiinoho uchylshcha sotsialnoi reabilitatsii im. A. S. Makarenka: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 14 serpnia 2024 r. № 1133 [On renaming of Makiivka vocational school of social rehabilitation named after A. S. Makarenko: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of August 14, 2024 No. 1133]. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS40068> (accessed April 16, 2026).
40. Zvit za rezultatamy ekspertnoho obhovorennia pytannia reformuvannia zakladiv sotsialnoi reabilitatsii ditei v Ministerstvi yustytzii Ukrainy vid 24 chervnia 2019 roku [Report on the results of expert discussion on reforming institutions of social rehabilitation of children in the Ministry of Justice of Ukraine of June 24, 2019]. Available at: <https://www.ppl.org.ua/wp-content/> (accessed April 16, 2026).
41. Pro yustytysiu, druzhniu do dytyny: proekt Zakonu vid 04 chervnia 2021 r. № 5617 [On child-friendly justice: Draft Law of June 4, 2021 No. 5617]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (accessed April 16, 2026).
42. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii zakhystu prav dytyny u sferi yustytysii na period do 2028 roku: rozporiadzhennia KМУ vid 14 lystopada 2025 r. № 708-r [On approval of the National Strategy for the Protection of Children's Rights in the Field of Justice until 2028: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 14, 2025 No. 708-r]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text> (accessed April 16, 2026).
43. Tsurkan-Saifulina Yu. V. (2025) Prymusovi zakhody vykhovnoho kharakteru: pravova pryroda ta vydy [Coercive educational measures: legal nature and types]. *Kyivskiy chasopys prava*, no. 2, pp. 380–387. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.51>

44. Yashchenko A. M. (2017) Inshi zakhody kryminalno-pravovoho kharakteru: poniattia ta vydy [Other measures of criminal law nature: concept and types]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, no. 4(29), pp. 143–148. (in Ukrainian)

45. Parasiuk M. V. (2021) Prymusovi zakhody vykhovnoho kharakteru u systemi zakhodiv kryminalno-pravovoho vplyvu shchodo nepovnolitnikh: pohliad na problemu [Coercive educational measures in the system of criminal law influence on juveniles: a view on the problem]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/116>

46. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sudovykh vykhovateliv: nakaz Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Ministerstva yustytysii Ukrainy, Ministerstva osvity Ukrainy vid 15 lystopada 1995 r. № 478/63/715 [On approval of the Regulation on court educators: Order of the Supreme Court of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Education of Ukraine of November 15, 1995 No. 478/63/715]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96#Text> (accessed April 16, 2026).

47. Krykunov O. (2019) Osoblyvosti subiektnoho skladu kryminalnoho provadzhennia shchodo nepovnolitnikh [Peculiarities of subject composition of criminal proceedings concerning juveniles]. *Istoryko-pravovi chasopys*, no. 2(14), pp.98–107. Available at: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18248/1/21.pdf> (accessed April 16, 2026).

48. Polozhennia pro hromadskykh vykhovateliv nepovnolitnikh: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 26 serpnia 1967 r. № 284-VII [Regulation on public educators of juveniles: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine of August 26, 1967 No. 284-VII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-07#Text> (accessed December 14, 2024).

49. Pro deradianizatsiiu zakonodavstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 kvitnia 2022 r. № 2215-IX [On de-Sovietization of the legislation of Ukraine: Law of Ukraine of April 21, 2022 No. 2215-IX]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text> (accessed April 16, 2026).